

Adolat Nuralieva

O'zbekiston Milliy universiteti

O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası

O'qituvchisi tel: (94) 125 44 00

E-mail: adolat.nuraliyeva.87@mail.ru

ALISHER NAVOIY IJODINING O'RGANILISH TAMOYILLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nizomiddin Mir Alisher Navoiy jahon adabiyoti hazinasini o'zining hassos she'riyati, buyuk "Xamsa"si, fan sohalarining turli tarmoqlariga bag'ishlangan boy ilmiy merosi bilan boyitgan so'z san'atkorligi xususida va faoliyati va merosining o'rganilish tarixi shoirning o'z davridan, zamondoshlari asarlaridan, XVI-XIX asrlardagi tazkira, lug'at, tarixiy va badiiy asarlar, Navoiy ijodining ilmiy mezonlar asosida o'rganilishi, Navoiy ijodining G'arbda o'rganilishi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy ijodidagi she'riyati, "Xamsa"si. O'z davri, zamondoshlari asarlaridan, XVI-XIX asrlardagi tazkira, lug'at, tarixiy va badiiy asarlar, ilmiy mezonlar asosida, g'arbda o'rganilishi talqini, tahlili, usullari.

Аннотация: В этой статье Низамиддин Мир Алишер Навои обогатил сокровищницу мировой литературы своей чувственной поэзией, Великой "хамсой", богатым научным наследием, посвященным различным отраслям науки. о том, что творчество Навои изучается на основе научных критериев, о том, что творчество Навои изучается на Западе.

Ключевые слова: Поэзия Алишера Навои, "Хамса". Толкование, анализ, методы изучения Западом произведений своего времени, современников, Тазира, словаря, исторических и художественных произведений XVI-XIX вв., основанных на научных критериях

Turkiy xalqlarning "shamsu-l-millat"i bo'lgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy jahon adabiyoti hazinasini o'zining hassos she'riyati, buyuk "Xamsa"si, fan sohalarining turli tarmoqlariga bag'ishlangan boy ilmiy merosi bilan boyitgan so'z san'atkoridir. O'z ijodiy merosida 26 mingdan ortiq lug'at boyligidan foydalangan bu buyuk daho mana besh asrdan oshibdiki, asarlaridagi chuqur falsafiy mushohadakorlik, ma'no-mohiyatning keng ko'lamligi va nazmiy merosidagi fasohat dengizining bepoyonligi bilan jahon ahlini hayratga solib keladi.

Dunyoda Alisher Navoiy kabi asarlari keng tarqalgan, jahonning deyarli har bir chekkasida kitoblarining nusxalari saqlanayotgan boshqa bir ijodkorni topish qiyin. Hazrat Navoiy hayotining so'nggi yillaridayoq uning asarlari tiliga lug'at ishlanganligi biz hozir navoiyshunoslik deb atayotgan sohaning ancha qadimiy ekanligini ko'rsatadi. Shu ma'noda aytish mumkinki, Alisher Navoiyning faoliyati va merosining o'rganilish tarixi shoirning o'z davridan, zamondoshlari asarlaridan boshlanadi. Navoiyshunoslikning tadrijiy taraqqiyotini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Navoiyning o'z asarlaridagi ma'lumotlar.

Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida ilk ma'lumot beruvchi manba bu shubhasiz ulug' shoirning o'z asarlaridir. Shoir garchi o'z tarjimai holini maxsus yozib qoldirmagan bo'lsa-da, lekin Navoiyning deyarli barcha asarlarida uning shaxsiyati, ijodiy va ijtimoiy faoliyati haqida muayyan fikrlar keltiriladi. Xususan, "Vaqfiya", "Munshaot" asarlarida ulug' shoirning ijtimoiy faoliyati aks etsa, "Majolisu-n-nafois", "Xamsa", "Munjojt", "Xazoyinu-l-maoniy" kabi asarlarida shaxsiy hayoti, "Muhokamatu-l-lug'atayn", "Xamsatu-l-mutahayyirin", "Holoti Sayyid Hasan Ardasher" kabi asarlarida shoir qalamiga mansub ba'zi asarlarning yozilish tarixi bilan bog'liq ma'lumotlarni uchratish mumkin. Navoiyshunos olim Sh.Sirojiddinov bu ma'lumotlarni quyidagi guruhlarga ajratishni tavsiya qiladi:

1. Yoshlik davri.
 2. Murabbiylari.
 3. Tutingan farzandlari.
 4. Suhbatdoshlari.
 5. Navoiy va Jomiy hamkorligi.
 6. Navoiy va saroy.
2. Zamondoshlarining asarlarida keltirilgan ma'lumotlar

Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sa’dayn va majmai bahrayn” (“Ikki baxtli sayyoralarning kelib chiqishi va daryolarning qo’shilishi”) asari shoir haqida ma’lumot beruvchi ilk manbadir. Bu asar 1467-1470 yillar oralig’ida yaratilgan va bevosita hazrat Navoiyning nazorati ostida yakunlangan. Bu asardagi ma’lumotlar keyinchalik boshqa tarixiy asarlarda aynan takrorlanadi. O’sha davrning yana bir tarixchisi Muhammad ibn Xovandshoh Mirxondning “Ravzatu-s-safo” (“Soflik bog’i”) asarida ham Alisher Navoiy hayoti va faoliyatiga doir qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Asar 7 jildidan iborat bo’lib, Navoiyning bevosita topshirig’i va homiyligida yaratilgan. “Ravzatu-s-safo” O’rta Sharq va Osiyo tarixiga bag’ishlangan bo’lib, Navoiy haqidagi ma’lumotlar asarning asosan 7-qismida – Sulton Husayn Boyqaro saltanati davri tavsifida uchraydi.

Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkiratu-sh-shuaro” (“Shoirlar tazkirasi”) asari Alisher Navoiy nomi zikr etilgan ilk tazkiradir. Tazkirada besh asr davomida yashab faoliyat yuritgan 150 ga yaqin ijodkor haqida ma’lumot keltiriladi. Asar 1486 yilda yaratilgan bo’lib, muqaddima, 7 qism va xotimadan iborat. Hazrat Navoiy hayoti va faoliyatiga doir ma’lumot asarning xotima – muallifga zamondosh shoirlar haqidagi qismida keltirilgan. Mu’iniddin Muhammad al-Zamjiy al-Isfizoriyning “Ravzatu-l-jinnot” (“Jannat bog’i”, 1492) asarida hazrat Navoiyning Bodgis viloyatining Chihil duxtaron qasabasida rabot qurdirgani, Farididdin Attor mozori ustida ravoqli imorat solgani haqidagi ma’lumot keltiriladi. Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston”, “Haft avrang” (“Etti taxt”), “Nafahotu-l-uns” (“Do’stlik tarovati”) asarlarida ham Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati bilan bog’liq ko’plab ma’lumotlar keltiriladi. Xususan, Sa’diy Sheroziyning “Guliston” i ta’sirida yaratilgan “Bahoriston” asari 8 ravza (bob)dan iborat bo’lib, 7-ravzada 39 shoirdan biri sifatida Alisher Navoiyga to’xtalib o’tiladi va uning komil axloqi ijodidan ham yuksakroq ekanligi ta’kidlanadi. Husayn Boyqaroning “Risola”sida ham hazrat Navoiyning turkiy tildagi ijodi, xususan, she’riyati hamda “Xamsa” asariga yuksak baho berilib, buyuk shoir “so’z mulkining kishvaristoni, sohibqironi” deb ulug’lanadi. G’iyosiddin Humomiddin Xondamirning “Xulosatu-l-axbor” (“Xabarlar xulosasi”, 1498-1499) va “Habibu-s-siyar” (“Do’stlar siyrati”, 1515-1523) asarlarida Husayn Boyqaroning Xuroson taxtiga o’tirishi va Alisher Navoiyning Hirotga qaytishidan boshlab, ulug’ shoirning vafot etishigacha bo’lgan davr oralig’idagi voqealar bayon qilinadi. Tarixchining “Makorimu-l-axloq” asari esa Navoiyning yuksak axloqiga bag’ishlangan maxsus risola bo’lib, shoir tarjimai holiga doir muhim faktik ma’lumotlarning keltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Zayniddin Vosifiy qalamiga mansub “Badoe’u-l-vaqoe” (“Go’zal voqealar”) xotiralar to’plamining to’rt bobi (XIV-XVII) Alisher Navoiy shaxsiyatiga bag’ishlangan. Unda hazratning fe’li-sajiyasi, zamondoshlari bilan ijodiy muloqotlari, Navoiy bilan bog’liq turli qiziqarli voqealar haqida so’z boradi. Shuningdek, Abdulloh Hotifiyning “Layli va Majnun”, Husayn Voiz Koshifiyning “Javohiru-t-tafsir” (“Tafsir javohirotlari”, 1493-1494), Atoulloh Asiliyning “Ravzatu-l-ahbob” (“Do’stlik bog’i”), Atoulloh Mahmud Husayniyning “Badoe’u-s-sanoe” (“Badiiy san’atlar”), Shamsiddin Muhammad Badaxshiyning “Risolai muammo”, Husayn bin Muhammad Husayniyning “Risolai muammo” (1499),

Ahliy Sheroziyning “Kulliyoti Ahliy Sheroziy”dagi muvashshah-qasidai masnu’si va boshqa ko‘plab asarlarda ham Alisher Navoiyning hayoti, ijodi va ijtimoiy faoliyati haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan.

3. XVI-XIX asrlardagi tazkira, lug‘at, tarixiy va badiiy asarlar

Alisher Navoiy haqidagi ma’lumotlar XV asrdan keyingi tazkira, tarixiy va badiiy asarlarda ham keltirib o‘tiladi. Xususan, Hasanxoja Nisoriyning “Muzakkiri ahbob” tazkirasida Navoiyning “Majolisu-n-nafois” tazkirasida yaratilgan bo‘lib, tazkiraning birinchi bob, to‘rtinchi faslida “Amir Haydar Alisherning muqaddas yodi” sarlavhasi ostida buyuk shoirning “Xamsa”si va turkiy g‘azallarining umumiy hajmi, forsiy tildagi she‘rlaridan parcha keltiriladi[1].

Faxriy Hirotiyning “Latoifnoma” asari Alisher Navoiyning forsigo‘y xalqlar orasida mashhur bo‘lishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur asar aslida “Majolisu-n-nafois”ning fors tiliga qilingan tarjimasidir. Asarning muallif tomonidan qo‘shimcha tarzda kiritilgan 9-majlisi bevosita hazrat Navoiyning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. “Latoifnoma”da buyuk shoirning ota-bobolari, Sulton Husayn Boyqaro bilan bolalikdan davom etib kelgan do‘stlik rishtalari, Navoiyning Samarqanddagi hayoti, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, mol-davlati hajmi, vafoti tafsilotlari bilan bog‘liq muhim ma’lumotlar keltirilgan. Faxriy buyuk shoir asarlaridan 14 tasi nomini ham sanab o‘tadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari Alisher Navoiy shaxsiyati va uning ijodiga berilgan bahoning o‘zgachaligi bilan alohida ajralib turadi. Asarda Navoiyning sulton Husayn Boyqaro bilan hammaktab ekanligi, Sulton Abu Sa‘id Mirzo tomonidan surgun qilinganligi, Samarqandda Ahmad Hojibek homiylik ostida yashaganligi, tab‘i nozikligi, olti masnaviy (“Xamsa” va “Lisonu-t-tayr”), to‘rt devon (“Xazoyinu-l-maoniy”) tartib berganligi, “Munshaot”ni tuzganligi haqida ma’lumotlar keltirilishi asnosida shoirning “Mezonu-l-avzon” va “Devoni Foni” asarlari xususida ba’zi tanqidiy fikrlar ham bildiriladi[2].

Mirzo Haydar Do‘g‘lotning “Tarixi Rashidiy” asari ikki jilddan iborat bo‘lib, asosan 1541-1545 yillar oralig‘ida yozib tugallangan. Asarda hazrat Navoiyning Sulton Husayn bilan bolalikdan do‘st ekanligi, keyinchalik uning saroyida xizmat qilganligi, fazlu hunar ahliga homiylik qilganligi, ko‘plab imoratu binolar, masjidlar qurganligi, tab‘i nozikligi bilan bog‘liq fikrlar boshqa tarixiy manbalardagi ma’lumotlarga mos kelgani holda shoirning otasi uyg‘ur baxshi(kotib)laridan ekanligi va oddiy odam bo‘lganligi haqidagi qarashlar tarixiy asosga ega emas deb aytish mumkin[3].

Lutf Alibek Ozarning “Otashkadai Ozariy”, Som Mirzo Safaviyning “Tuhfai Somiy”, Rizoqulixon Hidoyatning “Majmu‘au-l-fusaho” (“Go‘zal so‘z egalarning to‘plami”) kabi asarlarida ham hazrat Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati bilan bog‘liq fikrlar muayyan darajada bayon qilib berilgan.

Bu davrda Alisher Navoiy asarlarini chuqurroq o‘rganish uchun maxsus lug‘atlar ham tuzila boshlaydi. Navoiy hayotining so‘nggi yillarida uning asarlari asosida “Badoe‘u-l-lug‘at” (tuzuvchi Tole‘ al-Iymoniy al-Haraviy), bir oz keyinroq “Lug‘ati Navoiy” yaratiladi. 1560 yilda Aloyi binni Muhibiy “Al lug‘atu-n-Navoiyat va-l-istishhodatu-l-chig‘atoyiyat” (“Navoiy lug‘ati va chig‘atoy tili dalillari”) lug‘atini tuzadi. Shuningdek, bu davrda Navoiy asarlaridagi ko‘pgina so‘zlarni usmonli turk tilida tushuntirish maqsadida “Abushqa” lug‘ati ham yaratiladi. XVIII asrda Mirzo Maxdiyxon tuzgan “Mabonu-l-lug‘at” (“Lug‘at poydevori”), XIX asrda Fath Ali Kojariyning “Lug‘oti atrokiya” (“Turklar lug‘ati”), Muhammad Xoksor tomonidan 1798 yilda tuzilgan “Muntaxabu-l-lug‘at” (“Tanlangan lug‘atlar”) hamda Shayx Sulaymon Buxoriyning “Lug‘ati chig‘atoyi va turki usmoniy” kabi asarlarida ham Alisher Navoiy ijodidan olingan parchalarga keng o‘rin ajratiladi.

4. Navoiy ijodining ilmiy mezonlar asosida o'rganilishi

O'tgan asrning 20-30 yillaridan boshlab yurtimizda Alisher Navoiy ijodini chinakam ilmiy mezonlar asosida o'rganishga kirishildi. Bu sohadagi dastlabki qadam sifatida Abdurauf Fitratning "Navoiyning forsiy shoirlig'i ham uning forsiy devoni to'g'risida" ("Maorif va o'qitg'uchi" jurn., 1925) va "Farhodu Shirin" dostoni to'g'risida" ("Alanga" jurn., 1930) maqolalarini ko'rsatish mumkin.

Butun sobiq Sho'rolar Ittifoqi miqyosida Navoiy tavalludining 500 yilligini keng nishonlash haqida qaror qabul qilinishi munosabati bilan "Xamsa"ning qisqartirilgan varianti (Sadridin Ayniy, 1939), "Chor devon", "Muhokamatu-l-lug'atayn", "Mahbubu-l-qulub" asarlari nashr qilindi, turli tadqiqot va monografiyalar yaratildi, shoir asarlari rus, ukrain, tojik, ozarbayjon va boshqa ko'plab tillarga tarjima qilindi. Olim Sharafiddinov ("Alisher Navoiy", 1939), M.Shayxzoda ("Genial shoir", 1940), V.Abdullaev ("Navoiyning Samarqanddagi hayoti va faoliyati haqida", 1940) kabi olimlarning tadqiqotlari yaratildi; A.Borovkov, Ye.E.Bertels, H.Olimjon, X.Zarif, O.Usmonov, M.Shayxzoda hamda boshqa ijodkor va olimlarning ilmiy maqolalarini o'z ichiga olgan "Rodonachalnik uzbekskoy literatury" ("O'zbek adabiyotining asoschisi", 1940) to'plami e'lon qilindi. Sobiq Ittifoq hududida 1941 yilda II jahon urushi boshlanganligi sababli Alisher Navoiy yubileyi 1948 yil may oyida nishonlandi va shu munosabat bilan Ye.E.Bertels ("Navoi. Опыт tvorcheskoy biografii"), O.Sharafiddinov ("Alisher Navoiy. Hayoti va ijodiyoti"), S.Ayniy ("Alisher Navoiy")larning ilmiy risolalari e'lon qilindi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab navoiyshunoslik yanada sarmahsul ishlarni amalga oshirdi. "Xamsa"ning mukammal nashri (Porso Shamsiev, 1960), "Xazoyinu-l-maoniy"ning akademik nashri (Hamid Sulaymonov, 1959-60) va Alisher Navoiy "Asarlar"i 15 tomligining e'lon qilinishi navoiyshunoslikdagi muhim voqealardan bo'ldi. O'tgan asrning 90-yillarigacha Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatiga bag'ishlangan tadqiqotlar ro'yxatining o'zi alohida bir kitobni tashkil qiladi (Alisher Navoiy:1441-1501 yil. Adabiyotlar ko'rsatkichi, 1991). 1987-2003 yillar davomida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti hamda H.S.Sulaymonov nomidagi Qo'lyozmalar instituti tomonidan Alisher Navoiyning 20 jildlik "Mukammal asarlar to'plami" e'lon qilindi[4]. P.Shamsiev, N.Mallaev, V.Zohidov, I.Sulton, H.Sulaymonov, A.Qayumov, S.G'anieva, A.Rustamov, A.Hayitmetov, A.Abdug'afurov, S.Erkinov, B.Valixo'jaev, Yo.Is'hoqov, N.Komilov, R.Vohidov, M.Hakimov, L.Zohidov kabi olimlar navoiyshunoslik taraqqiyotiga alohida hissa qo'shdilar.

Mustaqillik yillaridan boshlab Alisher Navoiy ijodini yangicha tamoyillar asosida o'rganish boshlandi. I.Haqqulovning "Tasavvuf va she'riyat" (1991), "Navoiyga qaytish" (2007), S.Hasanovning "Navoiyning yetti tuhfas"i (1991), M.Muhiddinovning "Ikki olam yog'dusi" (1991), H.Qudratullaevning "Alisher Navoiyning adabiy-estetik qarashlari" (1991), A.Hayitmetovning "Navoiyxonlik suhbatlari" (1993), "Temuriylar davri o'zbek adabiyoti" (1996), A.Abdug'afurovning "Buyuk beshlik saboqlari" (1995), R.Vohidovning "Alisher Navoiyning ijod maktabi" (1994), "Alisher Navoiy va ilohiyot" (1994), N.Komilovning "Tasavvuf" (1996-1999; 2009), S.Olimovning "Ishq, oshiq va ma'shuq" (1992), "Naqshband va Navoiy" (1996), N.Jumaevning "Satrlar silsilasidagi sehr" (1996), A.Hojiahmedovning "Navoiy aruzi nafosati" (2006), A.Qayumovning o'n ikki jildlik "Asarlar" (2010), "Dilkusho takrorlar va ruhafzo ash'orlar" (2011), Alibek Rustamovning "Hazrati Navoiyning e'tiqodi", (2010), Sh.Sirojiddinovning "Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy tipologik, tekstologik tahlili" (2011), N.Komilovning "Ma'nolar olamiga safar" (Alisher Navoiy g'azallariga sharhlar, 2012) kabi tadqiqotlari; M.Hamidovning "Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi" (1994), M.Muhiddinovning "Alisher Navoiy va uning salafarlari ijodida inson konsepsiyasi"("Xamsa"larning birinchi dostoni asosida, 1995), Q.Ergashevning "O'zbek nasrida insho" (Navoiyning "Munshaot"i misolida, 1996), M.Akbarovning "Alisher Navoiy g'azallarida qofiya" (1997), Sh.Sirojiddinovning "Alisher Navoiy hayoti va faoliyatiga oid XV-XIX asrlarda yaratilgan fors-

tojik manbalari” (qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlil, 1998), A.Erkinovning “Alisher Navoiy “Xamsa”si talqinining XV-XX asr manbalari” (1998), K.Mullaxo‘jaevaning “Alisher Navoiy g‘azaliyotida tasavvufiy timsol va badiiy san‘atlar uyg‘unligi: (“Badoe’ ul-bidoya” devoni misolida, 2005), S.O‘tanovaning “Alisher Navoiy g‘azaliyotida rang simvolikasi” (2007), Z.Mamadaliyevaning “Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonidagi ramziy obrazlar tizimi” (2011) kabi dissertatsion ishlari shular jumlasidandir. Alisher Navoiy “Xamsa”si tarkibiga kiruvchi besh doston 2006 yilda asl matni va mukammal nasriy bayoni bilan G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi tomonidan lotin yozuvida nashr etildi. Alisher Navoiy tavalludining 570 yilligi munosabati bilan shoir asarlarining 10 jildligi e‘lon qilindi[5].

Shuningdek, “Xazoyinu-l-maoniy” kulliyoti tarkibiga kiruvchi 4 devon ham nashrdan chiqdi.

5. Navoiy ijodining G‘arbda o‘rganilishi

Navoiy asarlari XVI asrlardayoq Yevropada ma‘lum edi. 1557 yilda italyan tilida Venesiyada nashr etilgan tabrizlik arman yozuvchisi Xristofor Tabriziyning “Sarandib shohining uch yosh o‘g‘loni ziyorati” asarining ikkinchi qismida Navoiyning “Sab‘ai sayyor” dostonidan olingan Bahrom va Dilrom sarguzashti bayon qilinadi. Shuningdek, XVII asr gruzin shoiri Sitsishvili Navoiyning “Sab‘ai sayyor” dostonini ijodiy tarjima qilib, “Etti go‘zal” dostonini yaratadi. 1697 yilda fransuz olimi Artoleme d‘Erbelo “Sharq kutubxonasi” nomli ensiklopediyada Navoiy tarjimai holi va asarlari nomini keltirsa, sharqshunos Silvestre de Sasi (1758-1838) o‘z tadqiqotlarida Alisher Navoiyning shoir va davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga to‘xtalib o‘tadi.

XIX asrga kelib, Yevropada Alisher Navoiy asarlari va uning asarlari asosida tuzilgan lug‘atlarni nashr etish ishlari boshlanadi. Fransuz sharqshunosi Katrmer 1841 yilda Parijda Navoiyning “Muhokamatu-l-lug‘atayn” va “Tarixi muluki ajam” asarlarini nashr ettiradi. Rus olimi I.N.Beryozin o‘zining “Turk xrestomatiyasi” nomli kitobiga shoir asarlaridan parchalar kiritadi.

Rus sharqshunosi V.V.Velyaminov 1868 yilda Aloyi binni Muhibiyning “Al lug‘atu-n-Navoiyat va-l-istishhodatu-l-chig‘atoyat” (“Navoiy lug‘ati va chig‘atoy tili dalillari”) lug‘atini Sankt-Peterburgda nashr ettiradi. Fransuz sharqshunosi Pave de Kurteyl esa Navoiy asarlaridan foydalanib, lug‘at tuzadi.

G‘arbda Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy faoliyatini ilmiy aspektda o‘rganish XIX asrdan boshlangan deb aytish mumkin. 1818 yilda nemis olimi X.Purgstall “Navoiyga oid bitiklar” asarini yaratib, unda Alisher Navoiyning nasl-nasabi, shoirlik, davlat arbobi va bunyodkorlik ishlariga to‘xtalib o‘tadi. Rus sharqshunosi P.Savelev 1835 yilda shoir ijodiga bag‘ishlab maxsus “Alisher Navoiy” nomli maqola yozadi.

1856 yilda M.Nikitskiyning “Emir’ Nizam-Ed-Din’-Ali Shir’. Gosudarstvennom i literaturnom yego znachenii” (“Amir Nizomiddin Alisher: davlat arbobi va shoir sifatida”) nomli shoir ijodiga bag‘ishlangan ilk magistrlik dissertatsiyasi vujudga keladi. M.Nikitskiy Navoiyning hayoti va faoliyatini ancha to‘liq o‘rgangani, uning shoir, olim va davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga yuqori baho bergani holda Sharq mumtoz adabiyotidagi ijodiy an‘analarni anglab yetmagani uchun Alisher Navoiyni “fors-tojik adabiyotining tarjimoni” deb e‘lon qiladi.

Aynan shu tarzda g‘ayriilmiy qarashlar fransuz sharqshunoslari M.Belen (“Alisher Navoiy”, 1868), E.Bloshe “Milliy kutubxonada saqlanayotgan turkiy qo‘lyozmalar katalogi”, L.Buva (“Temuriylar davri sivilizatsiyasidan lavhalar”, 1926; “Mo‘g‘ul imperiyasi”, 1927), ingliz sharqshunosi E.Braun (“Tatar xonliklari davridagi fors adabiyoti tarixi”, 1920), rus sharqshunosi V.Bartoldlarning tadqiqot va ilmiy maqolalarida davom ettirildi. Xususan, V.Bartold o‘zining “Mir-Ali-Shir i politicheskaya jizn” (“Mir Ali

Sher va siyosiy hayot”) maqolasida Navoiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga ijobiy baho beradi, lekin uning adabiy merosi mohiyatini anglab yetmaydi. Olim mazkur maqolada: “Alisher Navoiy o‘zining devonlarida va boshqa ko‘plab badiiy asarlarida faqatgina forsiy shoirlarning taqlidchisi sifatida namoyon bo‘ladi”, – deb yozar ekan, masalaga adabiyotshunos emas, balki tarixchining nigohi bilan yondashadi va har bir detalda aniqlik, mantiq, reallik va konkret voqelikni ko‘rmoqchi bo‘ladi[6].

Aslida esa Musulmon Sharqida ijodkorning salohiyati G‘arb adabiyotidagidan farqli ravishda yangi syujet yaratishiga qarab emas, balki an‘anaviy voqelik, mavzu, qahramonlar doirasida yangi fikr ayta olish iqtidoriga qarab belgilangan. Aynan mana shu an‘anaviylikni anglay olmaslik yuqoridagi olimlarning Alisher Navoiy ijodiga noxolis baho berishlariga olib kelgan.

Nihoyat sharqshunos olim Ye.E.Bertels Alisher Navoiy va Farididdin Attor dostonlarini qiyosiy o‘rganish orqali (“Navoi i Attar”) hazrat Navoiyning original shoir ekanligini isbotlaydi. Shu tariqa Alisher Navoiy ijodini xorijda keng ilmiy aspektda xolis o‘rganish ishlari boshlab yuboriladi.

Nemis olimi A.Kurellaning “Buyuk shoirning qayta kashf qilinishi” nomli tadqiqoti g‘arb navoiyshunosligida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu tadqiqotdan so‘ng G‘arbda Navoiy shaxsiyati endi ikki yo‘nalishda: ham buyuk ijodkor, ham davlat arbobi sifatida tadqiq qilina boshlandi. Inglizabon olimlardan M.Sabteln, V.Feldmen, D.Genchturk, D.Devin, K.Adaxl, G.Dikning ilmiy izlanishlari va tarjima borasidagi faoliyatlari, Berlin shahrida Alisher Navoiy ijodiga bag‘ishlangan simpoziumning tashkil qilinishi va unda navoiyshunos olimlar va shoir asarlari tarjimonlari B.Haynkele, K.Shuning, Yu.Paul, M.Kirhner, Z.Klaynmihel, E.Taube va boshqalarning turli mavzulardagi ma‘ruzalari g‘arb navoiyshunosligining tobora rivojlanib borayotganligidan dalolatdir[7]. Bularning barchasi bugungi globallashuv jarayonida Alisher Navoiy ijodi va shaxsiga butun dunyoda qiziqish va ehtiyojning ortib borayotganini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR:

1. Samarqandiy Davlatshoh. Shoirlar bo‘stoni (“Tazkiratu-sh-shuaro”)dan) – T.: Adabiyot va san‘at, 1967.
2. Xondamir G‘iyosiddin binni Humomiddin. Makorimul-ahloq (Yaxshi hulqlar) / Forschadan M.Faxriddinov, P.Shamsiev tarj.; - T.:Badiiy adabnashr., 1967.
3. Bobur Zahiriddin. Boburnoma / Hozirgi o‘zbek tiliga Vahob Rahmonov va Karomat Mullaxo‘jaeva tabdili. -T. : O‘qituvchi NMIU, 2008.
4. Ayoziy Mirzo Muhammad Haydar. Tarixi Rashidiy. – T.: O‘zbekiston, 2011.
5. Boyqaro Husayn. Risola: Devon. – T.: Sharq, 1995.
6. Vosifiy Zayniddin. Badoe‘ul vaqoe’ – Nodir voqealar / Forsiydan N.Norqulov tarjimasi. – T.: Adabiyot va san‘at, 1979.
7. Navoiy zamondoshlari xotirasida. – T.: Adabiyot va san‘at, 1985.
8. Sirojiddinov Shuhrat. Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy- tipologik, tekstologik tahlili. – T.: Akademnashr, 2011.
9. Alisher Navoiy ijodiy va ma‘naviy merosining olamshumul ahamiyati (xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari). – T.: O‘zbekiston, 2011.
10. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – T.: O‘zYU Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
11. Hayitmetov A. Temuriylar davri adabiyoti. – T.: Fan, 1996.